

משא הזיכרון יושב על הכתפיים של רבים מאיתנו / דנה שוכמכר

על הזיכרון האחר לצד הזיכרון הקנוני ונושאים נוספים.

שיחה עם **ליאת שטייר לבני**, פרופסור במחלקה לתרבות במכללת ספיר ובתוכנית ללימודי תרבות לתואר שני באוניברסיטה הפתוחה, שמחקרה עוסקים בזיכרון הקולקטיבי של השואה משנות הארבעים של המאה ה-20 ועד להווה.

שוחחה וכתבה: **דנה שוכמכר**

ליאת שטייר לבני היא פרופסור במחלקה לתרבות במכללת ספיר, המלמדת ומרכזת קורסים במחלקה לספרות, לשון ואומנויות, ובתוכנית ללימודי תרבות לתואר שני באוניברסיטה הפתוחה. מחקרה עוסקים בזיכרון הקולקטיבי של השואה משנות הארבעים ועד להווה, ומשלבים לימודי שואה, חקר הזיכרון הקולקטיבי, לימודי תרבות, לימודי טראומה וקולנוע. שטייר פרסמה עשרות מאמרים וחמישה ספרים בנושא.

שוחחנו על הזיכרון האחר לצד הזיכרון הקנוני, הגילוי שהוביל אותה לעסוק בתחום ועוד.

כיצד החל העיסוק שלך בנושא השואה?

אני דור שלישי משני הצדדים - סבי מצד אימי היה בגטו לודז' וסבתי הייתה באושוויץ; ההורים של אבי ברחו מפולין לברית המועצות והגיעו לסיביר וכך ניצלו - אך השואה לא הייתה נוכחת בבית. סבא שלי התחיל לדבר עליה רק אחרי מות סבתי, עד אז הוא שתק. וכשהתחיל לדבר עשה זאת כמעט באופן אובססיבי - היה מתחיל במונולוג ארוך ומדבר בזרם התודעה, כאילו מקיא את זה החוצה, זה היה לי מאוד קשה בתור ילדה - העדויות שלו הרחיקו אותי מהנושא ואני אטמתי את עצמי.

מתי החל המהפך והתחלת לגלות עניין בתחום?

לא הייתי שייכת לאנשים שקראו ספרי שואה וצפו בסרטים על השואה מגיל צעיר. רק בתקופת האוניברסיטה ניצלתי כמה שעות פנויות במסגרת הלימודים והגעתי לקורס של פרופסור דינה פורת בנושא אנטישמיות. זה נשמע קצת פחות מפחיד מהעיסוק בשואה עצמה. ברגע שהתיישבתי בקורס משהו בתכנים לכד אותי והבנתי שזה יהיה תחום העיסוק שלי.

הספר שלך "הר הזיכרון יזכור במקומי" - עוסק בבחינת הזיכרון. יש בעצם זיכרון קנוני ולצד זה יש זיכרון אחר, את יכולה לפרט לגבי השם של הספר?

שם הספר לקוח מתוך שירו של יהודה עמיחי ועוסק בכובד הזיכרון של מאורעות טראומטיים. המשורר מעדיף שההר יזכור במקומו, או המחיאון, או הספר, כי המשא כבד עליו. לדעתי, השיר הזה מייצג את היחס המורכב של הדורות הצעירים בישראל לשואה, ואני מתייחסת לכל מי שנולדו או גדלו בישראל אחרי 1945.

רובנו חיים את העיסוק בשואה מגיל צעיר וזה הפך להיות חלק מהזהות של כל אחד מאיתנו. שואה היא חלק אינטגרלי מהשיח היום יומי. המשא הזה לא קל, גם בגלל המצב הביטחוני הרעוע שמתדלק את נושא הזיכרון. כאשר חיים במצב בלתי פוסק של מלחמות וטרור, סף הרגישות לטראומה של השואה ולטראומה שעשויה לבוא בעתיד (הפחד משואה שנייה) עולה. משא הזיכרון יושב על הכתפיים של רבים, בין אם הם חשים בכך ובין אם לא.

מהו אותו זיכרון אחר?

אם הזיכרון הקנוני קשור בטקסים ביום השואה, שאפשר לצפות בהם בטלוויזיה, או עיסוק בשואה מגיל צעיר במערכת החינוך, הזיכרון האחר בא לידי ביטוי בהומור, באימוץ השואה בחיי היום-יום, הומור שואה, טקסים אלטרנטיביים מסוגים שונים ועוד. למשל, "זיכרון בסלון" הוא דרך להביא לידי ביטוי את נושא השואה לאו דווקא באמצעות הזיכרון הקנוני. מדובר במפגש של אנשים בסלון של בית בליל יום השואה, שומעים עדות מפי דור ראשון או שני, אוכלים קצת ומשוחחים על נושאים, כגון כיצד השואה משליכה על המצב הביטחוני או היחס לפלסטינים או הקונפליקט האשכנזי-מזרחי וכולי, וכך נעשה כל אחד ממשתתפי ה"סלון" חלק אינטגרלי מהזיכרון.

למעשה, לא מדובר כאן על זיכרון פסיבי (הפנמה של תכנים שמועברים אליך), אלא על פעולה אקטיבית - אנשים מגיעים לסלון, שואלים שאלות ומעוררים דיאלוג. חשוב לי לציין כי לא מדובר על רמיסה של הזיכרון הישן. הזיכרון הישן מתקיים לצד הזיכרון החדש.

היום בעידן הזיכרון האחר, יש מקום למסעות לפולין?

אני חושבת שזה תלוי במדריך/ה. יש מדריכים אחראים שמייצרים תכנים יהודיים ואוניברסליים כאחד, והדרך שבה זה נעשה רגישה, מעוררת שיח ומחשבה, ולוקחת את בני הנוער למקומות של זיכרון שאליהם לא היו מגיעים ללא המסע לפולין. לעומת זאת, יש מדריכים שבוחרים בגישה אגרסיבית שאיננה תורמת דבר, ועוסקים ביצירת ריגוש חוויתי בלבד. בסופו של דבר, זה תלוי במדריכים - אי אפשר לגזור גזרה שווה על כל הנושא של המסע לפולין.

האם אפשר להילחם ברשתות חברתיות בנושא השואה?

בעולם שיש בו רשתות חברתיות מדובר במלחמה קשה - אי אפשר לצנזר רשתות חברתיות ואי אפשר לשלוט על מה שמתרחש בהן אבל אפשר להילחם באלגוריתם ולהשפיע באמצעות חינוך. יש לדבר בבתי הספר על השואה בתור אירוע נפרד וגם בהשוואה לאירועים אחרים, תוך הדגשת קווי דמיון וקווי שוני. רק דרך מסירת העובדות אפשר להפחית את השימוש האינטנסיבי במילה שואה לציון אירועים אחרים. מבחינה טכנית, העבודה של ארגונים, מוזיאונים, מוסדות זיכרון וכדומה חייבת להתבצע מול הרשתות החברתיות הגדולות כמו פייסבוק, טוויטר ואינסטגרם. למשל, רק לאחרונה היה גילוי שהאלגוריתם של פייסבוק הציע עוד קבוצות של הכחשת שואה למי שחיפשו תכנים בנושא. כלומר, במקום לצנזר - רק הרחיב. זה המקום שבו חייבים להילחם. בלי המלחמה במקומות הללו גם מערכת החינוך לא תסייע כי בסופו של דבר הרשתות החברתיות הופכות הן כבית הספר הגלובלי היום.

לגבי הייצוג של ניצולי שואה בקולנוע - האם יש הבדל בייצוג של ניצולי השואה בסרטים דוקומנטריים לעומת סרטים עלילתיים בישראל?

בהחלט, ההבדל מראשית הייצוג (שנות הארבעים) ועד היום גדול. בעוד הקולנוע הדוקומנטרי בישראל הציג תהליך מהיר ודי שטחי של ניצולים שעוברים משואה לתקומה, מבלי להטיל כתם על דמותם, הקולנוע העלילתי הציג את ניצולי השואה אז שנות ה-40 כאנשים בלתי מתפקדים לחלוטין, מבלי לאזכר את כוחות הנפש והיחזמות של הניצולים, לצד הצלקות הנפשיות שלהם. הקולנוע העלילתי תיאר תהליך המרה של ניצולי השואה ליהודים חדשים, נמרצים, אך לא בזכותם, אלא בזכות החברה הקולטת

אותם. בסרטים הם היו סוג של מריונטות שבזכות האהבה והכוח המרפא של הארץ הם עברו תהליך ריפוי ונעשו אזרחים מועילים.

החל משנות השמונים, יש דיון מעמיק בקולנוע הדוקומנטרי, על היחס בין הטראומה להתמודדות היומיומית המבליט את העובדה שלמרות הכול, ניצולי השואה הקימו משפחות. שוב אין אלה דמויות שטחיות ולא מתפקדות, אלא כאלה שחיות עם פוסט טראומה. יש בסרטים האלה מימד מורכב המאפשר לראות מה המשמעות של להיות ניצול שואה בישראל.

הקולנוע העלילתי, לעומת זאת, המשיך לייצג את ניצולי השואה בדרך בעייתית והשינוי היחיד הוא ייצוגה של החברה הקולטת. כל הסרטים משנות השמונים עוברים תהליך פוסט ציוני לגבי החברה הקולטת המוצגת כאטומה ואלימה. מה שלא עבר שינוי זה הדימוי השלילי של ניצולי השואה, ואני טוענת שהוא אף העמיק, כי מרוב שהסרטים להוטים להראות כמה שהחברה פגעה בניצולי השואה, מתחילת הסרט ועד סופו מוצגים ניצולי השואה כאנשים טראומטיים, מסכנים ואומללים.